

СВЕДЕНИЯ ЗА НАСЕЛЕНИ МЕСТА В ЖИТИЯТА НА СВ. ЙОАН РИЛСКИ

Силвия Аризанова

В агиографията се срещат сведения за реално съществували селища. Обичайно това са места, където светите личности са започнали земния си път, обучавали са се и са живяли. Населени места се споменават също във връзка с пренасяне на светите мощи и извършването на чудеса. Целта на настоящата работа е да се разгледат сведенията за селищата в житията на св. Йоан Рилски, в това число проложните, т.нар. Народно житие, написаните от Георги Скилица, Патриарх Евтимий, Владислав Граматик и Димитър Кантакузин.

Сведенията за селищата в житията, посветени на св. Йоан Рилски, обичайно са свързани с неговия произход, местата, в които е живял или са били пренесени мощите му. В някои случаи към името се добавят епитети, но директни описания няма. Могат да се открият и косвени свидетелства, като най-често се среща споменаването на църковни храмове. Това е обичайно с оглед на предназначението на книжнината и писмените средновековни традиции по българските земи, според които в редки случаи се описва външната обстановка или дадено селище. Въпреки това прави впечатление, че се разграничават големите градски центрове от по-малките населени места. Също така се съдържат сведения относно усвояването на пространството. Известно е, че определението на Рила планина като „пустиня“ не е свързано с пустош, а с него се обозначава и слабо заселено място¹. Изглежда по-малко хора са живяли в планините и селищата са се намирили предимно на по-ниска географска широчина. Може да се предположи, че това е свързано с комуникацията, прехранването, обработката на земята и защитата. Когато св.

¹За Рила планина в житието на Евтимий Търновски се посочва, че опитните ловци, изпратени от царя „обикаляха там много дни и не намериха нищо, изнемогваха от глад и бяха объркани“. – вж. Стара българска литература. Т. IV. Житиенписни творби. Съст. и ред. **Кл. Иванова**. София, 1986, с. 143. Това показва ненаселеност и малко усвоено пространство. Гладът е малко вероятен, защото става дума за ловци, а дори и днес в планината има животни.

Йоан Рилски пребивава в Рила, не се споменават конкретни села в пряка близост до впоследствие основаната монашеска обител.

В настоящата работа са взети предвид сведенията за селища в т.нар. Народно житие, посветено на св. Йоан Рилски (1), житието от Георги Скилица (2), проложните жития в Драгановия миней (3), Норовия (4) и Стишния пролог (5), пространното житие от Евтимий Търновски (6), житието с малка похвала, написано от Димитър Кантакузин(7) и разказа за пренасяне на светите мощи от Търново в Рилския манастир от Владислав Граматик (8). Сведенията са представени в табличен вид, като са изброени споменатите имена на населени места, техния тип и особености, както и периода, в който е написано житието и времето на преписа (ако има такъв), в който е запазена информацията. За улеснение отделните жития са под номер, посочен по-горе в скоби.

Населено място	Тип	Особености	Време на написване	Време на препис	Източник
Голец	място	–	XII в. (преди 1183 г.)	XV в.	1
Мръдища	поле	–	XII в. (преди 1183 г.)	XV в.	1
Осеново	място	–	XII в. (преди 1183 г.)	XV в.	1
Периг (Перник ²)	–	–	XII в. (преди 1183 г.)	XV в.	1
Скрино	място	–	XII в. (преди 1183 г.)	XV в.	1
Средец, Средецкия град	град	–	XII в. (преди 1183 г.)	XV в.	1
Стог (Стоб ³)	скала	–	XII в. (преди 1183 г.)	XV в.	1
Константинов град ⁴	град	–	XII в.	Славянски превод в ръкопис	2

²Според Германския ръкопис от XV в. (Национален църковен историко-археологически музей, № 47).

³Според Германския ръкопис от XV в. (Национален църковен историко-археологически музей, № 47).

⁴Разночетене на името Константин, изписано в Рилския ръкопис от XV в., като Костан^oтина града в Германския препис. – вж. **Иванов, Й.** Жития на св. Ивана Рилски съ уводни бележки. // *Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет*, 1936, XXXII, 13, с. 40, бел. 2.

				от XV в.	
(Рилски манастир)	манастир	Молитвен дом, къщички, килии	XII в.	Славянски превод в ръкопис от XV в.	2
Скрино	село	Живеят българи	XII в.	Славянски превод в ръкопис от XV в.	2
Средец, Средецкия град	град	Епископска църква(кръглата църква на св. Георги), дървена църква на св. ап. Лука, църква на св. Йоан Рилски	XII в.	Славянски превод в ръкопис от XV в.	2
Скрино	село	–	XIII в.	–	3
Средец	(град) ⁵	–	XIII в.	–	3
Трапезица	(град)	Манастир на св. Йоан Рилски	XIII в.	–	3
Търнов	град	–	XIII в.	–	3
Въртопен	пещера	–	XIII в.	–	4
Загорие	област	–	XIII в.	–	4
Скиронт	село	–	XIII в.	–	4
Средец	град	–	XIII в.	–	4
Трапезица	град	Църква на св. Йоан Рилски	XIII в.	–	4
Окоп	местност (?)	До Търнов	редакция от XIV в.	XIV в., XV в., XVI в.	5
Остригом ⁶	град	Подразбира се, че е в унгарските земи	редакция от XIV в.	XIV в., XV в., XVI в.	5
(Рилски манастир) ⁷	пещера манастир	Църква и манастир наблизо	редакция от XIV в.	XIV в., XV в., XVI в.	5
Скрино	село	В пределите на Средецкия град	редакция от XIV в.	XIV в., XV в., XVI в.	5
Средечкия град, Средец	град	Църква на св. ап. Лука, църква на св. Йоан Рилски	редакция от XIV в.	XIV в., XV в., XVI в.	5
Трапезица	град	Църква на св. Йоан Рилски	редакция от XIV в.	XIV в., XV в., XVI в.	5
Търнов	град	Царски град	редакция от XIV в.	XIV в., XV в., XVI в.	5
Кръстец	място	Близо до Търнов	вт. пол. на	вт. пол. на	6

⁵Скобите са поставени, тъй като типа населено място не е споменато пряко, а се подразбира.

⁶Дн. град Гран (Естергом) в Унгария.

⁷Скобите са, тъй като манастира не е споменат пряко с това название.

			XIV в.	XIV в.	
манастир (?) ⁸	манастир	Вероятно недалеч от село Скрино; там се обучава светецът	вт. пол. на XIV в.	вт. пол. на XIV в.	6
Остригом	град	В унгарските земи; има църква	вт. пол. на XIV в.	вт. пол. на XIV в.	6
(Рилски манастир)	пещера манастир	Църква и манастир наблизо	вт. пол. на XIV в.	вт. пол. на XIV в.	6
Скрино	село	Живеят българи; в Средечка област	вт. пол. на XIV в.	вт. пол. на XIV в.	6
Средечка област	област	В нея влиза село Скрино, където живеят българи	вт. пол. на XIV в.	вт. пол. на XIV в.	6
Средец, Средечкия град	град	В европейските предели, един от славните и забележителни градове; цар Петър се прибира в дворец ⁹ (логиката подсказва, че е в същия град); славен град; църква на св. ап. Лука, църква на св. Йоан Рилски	вт. пол. на XIV в.	вт. пол. на XIV в.	6
Трапезица	град	Славния град; църква на св. Йоан Рилски	вт. пол. на XIV в.	вт. пол. на XIV в.	6
Търнов, Търновград	град	Преславен град; великия Търновград; преславния наш царски град; царски град	вт. пол. на XIV в.	вт. пол. на XIV в.	6
Адриановия град	град	–	Между 1469 и 1479 г.	1479 г.	7
Анатолия	(област в	–	Между 1469	1479 г.	7

⁸Това сведение в житието на Евтимий Търновски за манастир, в който се е обучавал св. Йоан Рилски преди да се оттегли в планината, липсва в предходните житийни текстове. – вж. Стара българска литература, IV, с. 137. Вероятно е включено под влияние на разбиранията на книжовника, че преди да се посветят на Бога, желаещите трябва да преминат обучение, за да не изпаднат в ерес.

⁹Стара българска литература, IV, с. 144.

	Мала Азия)		и 1479 г.		
велбъждките предели	(област)	Живеят българи	Между 1469 и 1479 г.	1479 г.	7
(Константинопол); Константинов град	град	Царстващия град; великия Константинов град	Между 1469 и 1479 г.	1479 г.	7
манастир (?) ¹⁰	манастир	„някакъв манастир, що се намираше там“	Между 1469 и 1479 г.	1479 г.	7
Острогом	град	Унгарски град	Между 1469 и 1479 г.	1479 г.	7
(Рилски манастир)	манастир; храм в пещера; църква	Обителта на св. Йоан Рилски; църква на св. Йоан Рилски, построена от Хрельо (XIV в.); обновяване през XV в.	Между 1469 и 1479 г.	1479 г.	7
Светата Атонска гора		–	Между 1469 и 1479 г.	1479 г.	7
Средецкия град, Средец	град	Един между известните от старо време и днес; църква на св. ап. Лука	Между 1469 и 1479 г.	1479 г.	7
тракийските градове	градове	–	Между 1469 и 1479 г.	1479 г.	7
Трапезица	град	Съседния до Търнов славен град	Между 1469 и 1479 г.	1479 г.	7
тривалийските области	област	Под властта на гърците в Европа	Между 1469 и 1479 г.	1479 г.	7
Търнов	град	Царстващия град; църква на св. Йоан Рилски	Между 1469 и 1479 г.	1479 г.	7
българските области	области	–	1479 г. (вторична редакция ¹¹)	Първа редакция в преписи от XV–XVI в.	8

¹⁰По всичко личи тази част в текста е включена под влияние на житието на патриарх Евтимий. – Виж тук, бел. 5. Смята се, че коментарът на Димитър Кантакузин е израз на официалната църква и схващането на исихастите, че отшелничеството и безмълвието са възможни и полезни за монаха само, след като той е усвоил принципите на общежителния живот. В противен случай действията му могат да доведат до падение, вместо до спасение. – вж. Стара българска литература, IV, с. 560, бел. 24.

¹¹В науката има различни мнения за редакциите на произведението на Владислав Граматик. – вж. Стара българска литература, IV, 627–628.

Велбъжд	(град)	–	1479 г. (вторична редакция)	Първа редакция в преписи от XV–XVI в.	8
Върбица	местност	Близо до Рилския манастир	1479 г. (вторична редакция)	Първа редакция в преписи от XV–XVI в.	8
Граница	село	Край Велбъжд; живеят българи	1479 г. (вторична редакция)	Първа редакция в преписи от XV–XVI в.	8
(Ежово)	село	До град Серес, резиденция на Мара Бранкович	1479 г. (вторична редакция)	Първа редакция в преписи от XV–XVI в.	8
Загорската земя	(област)	В нея се намира Търнов	1479 г. (вторична редакция)	Първа редакция в преписи от XV–XVI в.	8
Косово	местност	–	1479 г. (вторична редакция)	Първа редакция в преписи от XV–XVI в.	8
Крупник	(село)	–	1479 г. (вторична редакция)	Първа редакция в преписи от XV–XVI в.	8
Лещница	местност	–	1479 г. (вторична редакция)	Първа редакция в преписи от XV–XVI в.	8
Никопол ¹²	град	В него живеят боляри и жупан с палати и молитвен дом; църква на св. Йоан Рилски	1479 г. (вторична редакция)	Първа редакция в преписи от XV–XVI в.	8
Орлица	манастирски метох, църква	Има църква на Светите апостоли,	1479 г. (вторична редакция)	Първа редакция в преписи	8

¹²Никопол (Никюп), Търновско. – вж. Стара българска литература, IV, с. 629, бел. 11.

		издигната през XV в.		от XV–XVI в.	
Рилски манастир	манастир; църква	Славния манастир; църква на св. Йоан Рилски, построена от Хрельо; обновяване през XV в.; манастирски здания, църква, кула	1479 г. (вторична редакция)	Първа редакция в преписи от XV–XVI в.	8
село	село	При р. Герман, на ден и половина от Рилския манастир	1479 г. (вторична редакция)	Първа редакция в преписи от XV–XVI в.	8
Серес	град	–	1479 г. (вторична редакция)	Първа редакция в преписи от XV–XVI в.	8
Средец	град	Славния град; църква на св. Георги	1479 г. (вторична редакция)	Първа редакция в преписи от XV–XVI в.	8
Тракия ¹³	(област)	–	1479 г. (вторична редакция)	Първа редакция в преписи от XV–XVI в.	8
Търнов	град	„оня чуден град“; славен град; царствения български град; преславния град	1479 г. (вторична редакция)	Първа редакция в преписи от XV–XVI в.	8

¹³Според превода на Разказа, в оригиналния текст е изписано името Македония. – вж. **Иванов, Й.** Жития на св. Ивана Рилски, с. 74.

Филиповия град	град	В Тракия	1479 г. (вторична редакция)	Първа редакция в преписи от XV–XVI в.	8
----------------	------	----------	--------------------------------	---------------------------------------	---

В житийните текстове, освен конкретни населени места, се споменават като местоживеене на светия отец също пещера, дърво (хралупа), скала. Това е в съответствие с начина му на живот като отшелник. По всичко личи това са били по-необичайни места за живеене, но не са изключени. Манастирът (обителта) също е представлявал тип населено място, дори ако приемем, че там са пребивавали само монаси. Сведенията в житийната литература показват, че в по-големите градове е имало по повече от един църковен храм, което се потвърждава и от археологическите данни и други писмени извори. Областите се свързват с някои от по-големите градски центрове, като Средец например. Срещат се и по-обща определения за области и земя, свързани с етническа принадлежност и според властта в дадения момент. Също така се срещат и географски названия и определения на области и територии, като Загорие, тракийски градове, тривалийски области, Азия, Европа (европейски предели, европските земи), Македония, сирийски и Ливан. Те са използвани под влияние на библейски разкази или представляват антични имена. Във фокуса на настоящата работа са само населените места, а не географските представи, като цяло. Затова тяхното присъствие само се маркира. В таблицата са влючени само някои области, които са свързани с българските земи.

В житията, посветени на св. Йоан Рилски се срещат и названия на местности, като по всичко личи е имало такава практика за тяхното наименуване, с цел да бъдат по-лесно разпознаваеми. Това показва добре усвоено пространство и познаване на околната среда. В таблицата са включени и подобни имена, тъй като в някои случаи „място“ има значение както за местност, така и за село¹⁴. Такъв е случая в Народното житие на св. Йоан Рилски, където се използва определението място, което се съотнася както към местности в Рилската пустиня, така и към селото, от което е светия отец. В други жития на светеца Скрино е посочено като *весь* и *весь* и село¹⁵. Има споменати имена, за които е известно, че са били дори по-големи населени места, като

¹⁴П. Коледаров не приема, че термина „място“ може да се причисли към класификацията на средновековните населени места, тъй като има един по-общ смисъл, като определена част от пространството. – вж. **Коледаров, П.** Към въпроса за развитието на селищната мрежа и на нейните елементи в средищната и източната част на Балканите от VII до XVIII в. // *Известия на Института за история*, 1967, 18, 95–96.

¹⁵Според П. Коледаров има различие между *весь* и село, но в житията на св. Йоан Рилски изглежда те се припокриват, защото в случая със Скрино се използват и двете определения в различните житийни текстове. За повече информация вж. **Коледаров, П.** Към въпроса за развитието на селищната мрежа, с. 121 сл.

Перник и Стоб (в друг ръкопис –Периг и Стог¹⁶), но това не е оказано в житията. Според П. Коледаров „в някои старобългарски паметници градските селища като по-известни се дават само с имената им. В такива случаи качеството им на град или градец се подразбира. За крепостите и селата обаче е тъкмо обратното – топонимът се придружава с ясно определен за разновидността термин“¹⁷. В житието на св. Йоан Рилски в Стишния пролог се отбелязва, че светецът произлиза от пределите на Средецкия град и село Скрино¹⁸, което може да намеква и за административна връзка, тоест селото да спада към областта на град Средец. Градовете обичайно след името си имат определението град, но се срещат и варианти само на названието.

Колкото по-обширен е текста, съвсем естествено, повече населени места се споменават и се дават описания, свързани с тях. Най-често се споменават големи градове в по-отдалечените места, а колкото повече се стеснява кръга около Рилския манастир, толкова повече имена присъстват, дори на отделни местности. Това показва, че книжовниците, автори на житийните текстове в повечето случаи са познавали добре района на манастира. Изключение е Георги Скилица, в чийто текст почти няма местни имена и изглежда не е познавал много околността.

Придавало се е значение на мястото, от което е произхождал човек и където е живеел. В житието, написано от патриарх Евтимий се разказва, че пастирите, които намират св. Йоан Рилски го питат: „Кой и откъде си и как дойде насам – питаха, – откъде е домът и отечеството ти?“ Светецът отговаря: „Моят дом, според апостола, е на небесата, откъдето чакам Спасителя – отговаряше той, – а отечеството – Горният Йерусалим, а кое отечество или град ме отгледа тук не вам е [дадено] да знаете.“¹⁹ Макар отговорът да възплава отдадеността на светия отец на Бога, забелязва се, че за средновековния човек посочването на отечеството и местоживеенето е част от представянето му пред света.

Сведенията за населените места в житията, посветени на св. Йоан Рилски, изглеждат достоверни и нямаме основания да се съмняваме в тях. Още повече, че в някои случаи авторите са били свидетели на събитията (например при пренасянето на светите мощи) и са пребивавали в Рилския манастир. Очевидно, когато даден книжовник не е бил запознат с конкретни селища, градове и местности, той не ги е споменавал, освен ако повествуването не го налага (както в случая с родното място, пребиваването на светите мощи в Средец и др.).

¹⁶В ръкопис № 1/26, съхраняван в Рилския манастир от XV в. – вж. **Иванов, Й.** Жития на св. Ивана Рилски, с. 33, 35.

¹⁷**Коледаров, П.** Към въпроса за развитието на селищната мрежа, с. 94.

¹⁸Стара българска литература, IV, с. 132.

¹⁹Стара българска литература, IV, с. 140.

Ил. 1 Рилския манастир, 2014 г. Снимка: Марияна Аризанова

Ил. 2 Св. Йоан Рилски. Стенопис от църквата „Рождество Богородично“, Рилски манастир Снимка: Марияна Аризанова

Всички допълнителни споменавания и уточнения присъстват в текста, защото те са били познати на книжовника пряко, от разказ или друг писмен текст. Разбира се, получават се изкривявания и грешки при имената в по-късни преписи, но за да бъдат включени в оригиналния текст, авторът е знаел за тях. Нямаме основания да се съмняваме и в поднесените допълнителни сведения, като определение на типа населено място, че там живеят българи или има църква. Житийният разказ не налага включването им под влияние на някакви канони, те присъстват във връзка с живота на светеца преди и след смъртта. Именно затова, макар и оскъдни, те имат голяма историческа стойност.

INFORMATION ABOUT SOME SETTLEMENTS IN THE HAGIOGRAPHY OF ST. JOHN OF RILA

Sylvia Arizanova

(Summary)

The hagiography gives valuable information about some real existing settlements. Usually these are places where the holy persons were born, educated and lived. Settlements are also mentioned in connection with the transmission of holy relics and the performance of miracles. The purpose of the present work is to look at the information about the settlements in the hagiography of St. John of Rila, including the biographies written by George Skylitzes, Evtimiy Tarnovski, Vladislav the Grammarian and Demetrius Kantakouzenos.

In addition to the names of the settlements, there is further information, such as a definition of the type of the settlement; notes that Bulgarians lived there; or that the settlement had a church. The lifestory does not require the inclusion of this information under the influence of any canons. They are presented in connection with the saint's life before and after death. Therefore they have great historical value.